ЮРИДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

ВЕНЕДІКТОВ В.С., *доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України та АР Крим, член-кореспондент Інженерної академії України, перший проректор*

Харківський економіко-правовий університет

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасних умовах розвитку української держави та суспільства, коли старі ціннісні орієнтири вже не працюють, а нові ще не достатньо сформувалися, проблема становлення та розвитку громадянського суспільства є дуже актуальною і своєчасною.

Термін «громадянське суспільство» з'явився ще в XVII столітті в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка й одержав фундаментальний змістовний розвиток у філософських роботах Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Гегеля та інших. Гегель, наприклад, розглядав громадське суспільство як єдність осіб, що його складають. Він вважав, що, оскільки ці особи мають різні інтереси, нерідко протилежні, виникає потреба в державі як організації загального зв'язку кожного з кожним. Діалектично пояснюючи їх взаємозв'язок, Гегель називав державу абсолютною метою громадянського суспільства, їй (державі) підвладного [1, с. 164]. Але треба мати на увазі, що держава як і громадське суспільство є продуктом самого суспільства, як спільноти людей, що створюється на засадах взаємних інтересів і співробітництва, породжуючи між со-

бою відповідну систему взаємодії. У кожного суспільства є своя система відносин: економічних, політичних, соціальних та ідеологічних, але є і одинакові елементи, що визначають суспільство: власність, праця, сім'я. Тобто, суспільство – динамічна система взаємозв'язків людей, об'єднаних сімейними узами, характером економічних і національних відносин, соціальними та ідеологічними факторами розвитку. За визначенням О.Ф. Скакун, громадянське суспільство – система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утриманням держави, призначеної створювати умови для їх вільного розвитку [2, с. 91]. У сучасних умовах розвитку держави і суспільства в Україні стимулювати становлення громадянського суспільства повинні два фактори: розвиток демократичних перетворень та налагоджений механізм правового регулювання.

Юридичні словники нашої країни характеризують громадянське суспільство, як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини та громадянина [3, с. 646; 4, с. 143].

Демократія та право – дві важливі складові в розбудові громадянського суспільства. Демократія як форма держави можлива в країнах з демократичним режимом, а, отже, з демократичним принципом організації і діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства (органи держави, державні організації, суспільні об'єднання, трудові колективи), які одночасно є суб'єктами демократії разом з громадянами. Демократія – політична організація влади народу, при

якій забезпечується: рівна участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; виборність основних органів держави і законність у функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства; реалізація, охорона і захист прав і свобод людини та меншості відповідно до міжнародних стандартів [2, с. 191].

Громадянське суспільство – одне з ключових понять сучасної юриспруденції, політології, філософії, соціології, бо є основою функціонування правової держави. І як зазначає О.В. Скрипнюк, громадянське суспільство є системою суспільних відносин, що спрямовані на мобілізацію та захист суспільством і його представниками, як індивідуальними так і колективними, своїх легітимних прав і інтересів у всіх сферах суспільного та державного життя [5, с. 168].

В основі будь-якого громадянського суспільства покладені такі найбільш загальні ідеї і принципи, як: 1) економічна свобода, різноманітність форм власності, ринкові відносини; 2) визнання і захист природних прав і свобод людини і громадянина; 3) легітимність і демократичний характер державної влади, рівність усіх перед законом і правосуддям, належна правова захищеність особи; 4) правова держава, яка базується на принципі поділу і взаємодії гілок державної влади; 5) політичний та ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції; 6) свобода слова і друку, незалежність засобів масової інформації; 7) невтручання держави у приватне життя громадян, їх взаємні обов'язки і відповідальність; 8) класовий мир, партнерство і національна злагода; 9) ефективна соціальна політика, яка забезпечує гідний рівень життя молоді [6, с. 190].

В ідеалі громадянське суспільство можна розглянути як суспільство, де існують розвинуті економічні, культурні, правові, соціальні відносини між його індивідами, а держава забезпечує їх реалізацію правовою системою та діяльністю

своїх органів, а також розвитком громадянських організацій і об'єднань, які відображають зростаюче у світовому співтоваристві прагнення до демократії.

Слід погодитися з думкою В.І. Тимошенко про те, що суттєва роль у розбудові громадянського суспільства відводиться юридичній науці, яка має виходити із того, що самоорганізація суспільства залежить від правосвідомості громадян. З розширенням меж правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, у тому числі за рахунок запровадження принципу «дозволено все, що не заборонено законом» особливо гостро постає проблема нового осмислення сутності та ролі правосвідомості, розкриття чинників, які її визначають [7, с. 20-21].

А.Ф. Черданцев під юридичною наукою розуміє «суспільну діяльність людей з виробництва наукових знань про державу і право, на основі яких здійснюється прогнозування розвитку держави і права та доцільна діяльність у державно-правовій сфері» [8, с. 4]. Сьогодні основним фактором розвитку науки є орієнтація на людину, на основні людські цінності, на реалізацію та захист її прав і свобод.

Сучасна наука мусить знайти шляхи стимулювання активності та свободи громадян, зміцнення законності та правопорядку, забезпечення розвитку правосвідомості та підвищення іміджу правової системи в державі. Лише в цьому випадку можливе затвердження гуманістичних цінностей громадянського суспільства.

Однією з найважливіших проблем, що вже кілька тисячоліть стоїть перед людською цивілізацією, є проблема пошуку гармонічного балансу між інтересами особистості та інтересами держави. Головним завданням держави є забезпечення гарантій життя, добробуту, охорони здоров'я громадян, здорового і благодатного довкілля. Держава зобов'язана забезпечити здоровим і працездатним громадянам можли-

вість і умови плідно працювати, створювати матеріальні та духовні багатства, а тим, хто потребує її допомоги, надати таку допомогу в повному обсязі. Людина, громадянин, індивід мають бути найважливішою цінністю будь-якого суспільства. Лише за такою формулою можливий подальший розвиток людської цивілізації та розбудова громадянського суспільства в державі.

Ми живемо в нелегку, проте надзвичайно насичену історичними подіями добу переходу від несвободи і безправ'я до утвердження та забезпечення прав людини, поваги до гідності особистості, усвідомлення того, що людина сама відповідає за себе, за своє майбутнє. Але такий перехід дещо затягнувся в часі, бо відсутність державної ідеології з виховання національної свідомості, патріотизму, культурного, освітянського а також наукового розвитку, негативно впливає і на правосвідомість громадян. Бюрократизм, правовий нігілізм, корупція перекреслюють позитивні здобутки влади і викликають неповагу до її діяльності з боку громадян. Як правильно зазначає А. Колодій, на шляху до розбудови правової держави і громадського суспільства проблем дуже багато, але головна з них – небажання керівників вищих державних органів їх вирішувати, і нерозуміння у середовищі українського суспільства їх необхідності [9, с. 17].

Сьогодні в умовах розвитку демократичних інститутів суспільства, важливого значення набуває адекватне правове регулювання існуючих та виникаючих суспільних відносин. Конституція України, заклавши фундамент нового орієнтованого на інтереси особистості національного законодавства, послужила поштовхом для удосконалення та реформування останнього. Серед галузей національного законодавства важливе місце посідає трудове, оскільки воно покликане забезпечувати становлення правосвідомості та реалізацію інтересів суб'єктів трудових правовідносин, праця яких ле-

жить в основі існування та розвитку України, а також розбудови громадянського суспільства, як складової демократичної правової держави.

Тому будь-яке вдосконалення правового регулювання даної сфери суспільних відносин завжди прямо і безпосередньо пов'язане з удосконаленням структури та змісту нормативно-правових актів, їх системи і системної взаємодії. На сьогодні вирішити цю важливу проблему неможливо без активної участі у цьому процесі науки трудового права. Тільки колективний розум фахівців, науковців та практиків надасть можливість здійснення науково-обґрунтованого підходу до сучасного регулювання трудових відносин, і тим самим внести вагомий вклад в розбудову громадянського суспільства.

Останнім часом виникло багато колізій у сфері трудового права, з'явилось чимало проблем, які ще не врегульовані чинним законодавством і потребують свого вирішення. Тому майбутній Трудовий кодекс України повинен стати по-справжньому основним нормативно-правовим актом в системі трудового законодавства, а це означає, що він повинен регулювати найбільш поширені трудові відносини та відносини, тісно пов'язані з ними, запобігати дублюванню власних норм в інших нормативно-правових актах.

Слід відмітити, що певна робота в напрямку нової кодифікації трудового законодавства була проведена, і сьогодні в Верховній Раді України перебуває на розгляді узагальнений проект Трудового кодексу України.

Трудовий кодекс – це Закон загальної дії і врахувати особливості правового регулювання окремих категорій працівників в одному нормативному акті практично неможливо. Тому є нагальна потреба змінити структуру проекту нового Трудового кодексу України, зробити його гарантом у правовому регулюванні трудових відносин та основою подальшого розвитку демократичних начал у реалізації суб’єктивного

права на працю.

Національне трудове законодавство має відповідати двом взаємовиключним вимогам. З одного боку, воно повинно бути стабільним, оскільки відсутність стабільності знижає ефективність закону. А з іншого, воно повинно бути динамічним, гостро відчувати зміни в соціально-економічному житті суспільства. Слід, зазначити, що право не в змозі було б відігравати призначену йому в суспільстві роль, якщо не було б здатним змінюватися з урахуванням соціальних потреб, реагувати на появу нових чи відмирання старих суспільних зв'язків. Як зазначає С.С. Алексєєв, динамізм є властивістю права, що виступає в єдності з іншими його властивостями: нормативністю, формальною визначеністю, державною примусовістю [10, с. 126]. Динаміка права особливо важлива на сучасному етапі швидкого суспільного розвитку, науково-технічного прогресу, глобалізації економічних та соціальних відносин. Вона проявляється як у своєчасному виданні нових норм, так і в розвитку форм нормативного регулювання.

Особлива цінність трудового права, як важливого чинника формування громадянського суспільства полягає в тому, що воно справляє вплив на поведінку в процесі трудової діяльності людей є засобом узгодження їх інтересів та інтересів роботодавця, а також є виразником свободи при реалізації права на працю та служить гарантом захисту порушених суб'єктивних прав і відповідної охорони трудової діяльності.

Правова охорона і захист прав працівників – це різноманітні поняття. Під охороною прав слід розуміти всю сукупність правового забезпечення трудових відносин. Це регулювання відносин, які складаються у процесі трудової діяльності, починаючи від їх виникнення і до їх припинення.

Захистом суб'єктивних трудових прав є забезпечення недоторканості цих прав, їх непорушності, а в разі порушення

застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав. Будь-яке право втрачає свою соціальну сутність, якщо воно не має надійного захисту.

Отже, у будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізму влади, законною формою волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Поряд з цим, це обов'язкова умова вдосконалення самого індивіда, зміцнення його статусу, гідності. У цьому зв'язку відзначимо, що пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави й особистості завжди був складною та багатоаспектною проблемою. Ці моделі прямо залежали від характеру суспільства, форм власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Однак багато в чому вони визначались також владою, законами, правлячими класами. Головне завдання в процесі створення оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди полягало і полягає в установленні такої системи і такого порядку, коли особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого боку, визнавалися б і поважалися загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх. Подібний баланс якраз і отримує своє виявлення в правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Саме тому високорозвинені країни і народи, світова спільнота розглядають права людини та їх захист у якості універсального ідеалу, основи прогресивного розвитку і розквіту суспільства, фактора сталості й стабільності суспільних процесів, а також як важливу закономірність розбудови громадянського суспільства.

Безперечно, час є найкращим ревізором для всіх перспе-

ктив, включаючи й визначені перспективи та пріоритети розвитку громадянського суспільства, а це потребує відповідальних дій і оптимальних рішень з боку держави, які формували би максимально сприятливий клімат для цього процесу. У цьому сенсі головна проблема сьогодення полягає не стільки у подальшому розвитку та вдосконаленню інститутів держави, скільки у розвитку суспільства, яке повинно зрештою, перетворити державу не на суверенного господаря, а на ефективний інструмент забезпечення загальних суспільно значущих цілей, потреб і цінностей.

Список літератури: 1. Нерсесянц В.С. Философия права Гегеля. – М.: Юристъ. – 1998. – 352 с. 2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада. – 2006. – 776 с. 3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. – 1998. – Т. 1, А–Г. – 672 с. 4. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученко. – К. – 2007. – 992 с. 5. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання/О.В. Скрипнюк. – Х.: Право. – 2009.-468 с. 6. Конституційне право України: Підручник / За ред. Ю.М. Тодики. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2002. – 554 с. 7. Тимошенко В.І. Суб'єктивний фактор громадянського суспільства/ Держава і право: Зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 47. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – 748 с. 8. Черданцев А.Д. Понятие и функции юридической науки // Методология советского правоведения. Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 70 / Под ред. Л.А. Гупало. – Свердловск: УрГУ. – 1978. – с. 3–22. 9. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми та шляхи розбудови // Право України. – 2010. – № 7. – С. 12–17. 10. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. –М.: Юрид. лит. – 1971. – 237 с.